

הרברט פאגאני - אמן ויהודי באירופה המחצית השנייה של המאה ה-20

יוסף שרביט

הקדמה

לחקר 'המקרה הפרטי' בהיסטוריה, בתוך זה קורותיו ויצירתו של אדם מרתק ומאתגר, נודעת כמובן חשיבות רבה. דומה בעיניי כי כזה הוא המקרה של הדמות העומדת במרכזו של מאמר קצר זה, אולם לא רק העניין המקצועי הוא המניע אותי לכתוב, אלא גם קשר מסוג אחר. ולכן אני מבקש לפתוח בשורות הנושאות גוון אישי.

זה כבר כשני עשורים שאני מוצא את עצמי עושה שוב ושוב שימוש דיאקטי בשתיים מיצירותיו של הזמר, המלחין, הפסל והצייר המחונן הרברט (אברהם חאג'אג') פאגאני - (1944 - 1988), יהודי ברמ"ח כשרונותיו.

לדידי, ורבים יסכימו לכך, יצירתו מלאת חן וספוגת עוז, גאווה יהודית ויושרה אינטלקטואלית. הקול החם שלו הפיק הבעה מיוחדת הנוגעת בנימים העדינים ביותר של הנפש; המוסיקה הפילהרמונית שלו סוחפת את המאזין אל מחוזות ילדותו ובחרותו - לאורך אגן הים התיכון, מצפון אפריקה, דרך איטליה, צרפת ועד לארץ שהייתה לו ארץ חפץ; תוכן מילותיו הביע תמיד מחאה נגד הסתאבות האדם, איבוד הטבעיות והשתלטות הבטון על נופי טבע בראשיתיים; יותר מכל הוא היה כל כולו מחויב לזהותו היהודית והציונית, תוך שהוא חושף, ללא רחם, את נקודות התורפה של התרבות השלטת. נפשו הפיוטית חזתה את תולדות ישראל בחיזיון כולל המדלג על פני דורות - אינטואיטיבית הוא ידע את הראשית של ההיסטוריה הזו ואת התכלית שלה. הוא לא היה תלמיד חכם, אבל הוא נצר בחובו, בדרך המיוחדת לו, מחויבות שהיא כמעט דתית.

כאשר הוא כתב את המחזמר 'מגלופוליס',¹ שבו הוא קורא תיגר על הכרך הסואן הנתון למגלומניה ושיגעון גדלות, הוא יודע שהמזור לאותה מגלומניה מקופל במילים

1 המחזמר 'מגלופוליס' עוסק במה ש'עתידי' להיות בתחילת המאה ה-21 - ארצות הברית של אירופה, הנהנתנית, המחפשת לשווא את אושרה דרך סמים, דרך סיפוק תאוות, וערעור התא המשפחתי; יש בה חברה מנוכרת, אוכלוסייה הגרה בקוביות וגורדי שחקים, שהתקשורת היחידה בה היא דרך האינטרנט; אוטוסטרדות המחברות בין ערים, סנידה לבטון ולבנייה המאסיבית המאפילים על פינה ירוקה...; מאויים דתיים, מהפכניים ואנרכיסטיים משמשים בערבוביה ובאין מוצא; אבל "האביב שלאחר קץ העולם ישוב ויפרח, ראו אחיי סובב לו כדור הארץ, כשם שסובבים החיים, כדור הארץ, תפוח של אור, המנתב לו קלות, את הדרך אל האין סוף" Herbert Pagani, Mégalopolis, 1972.

'שמע ישראל', והוא אכן קורא קריאת שמע על רקע הצלילים המפטירים את היצירה הווירטואוזית הזו.

בשורות הבאות אסקור בקצרה את תולדות חייו ואת מאבקו למען הציונות בשעות מהקשות בשעותיה. במעין נספח למאמר אביא שני קטעים משלו העוסקים בשאלת הזהות הציונית והיהודית, קטעים ש'אחראים' להתרשמותי העזה מאישיותו של פאגאני שהובעה לעיל. תרגמתי אותם מצרפתית לעברית בניסיון לשמור ככל שניתן את רוח המקור.

פאגאני לא זכה עדיין למחקר, ואני מקווה שמאמר זה יניח את היסוד לכך, ובוודאי שיהיה מצבה צנועה לאדם שכה אהב את עמו, את יהדותו ואת האדם באשר הוא אדם. הרברט פאגאני נפטר בדמי ימיו ממחלת הלוקמיה, בפלורידה בארה"ב. יהי זכרו ברוך.

ציוני דרך ביוגרפיים והניגודים באישיותו של פאגאני

מהפן האישי - יחסי האישי לפאגאני - נעבור לעסוק, כאמור, 'במקרה ההיסטורי הפרטי'.

הרבט פאגאני נולד בלוב (1944) להורים שהתגרשו בהיותו בן שנה וחצי. ילדותו, אפשר שבגלל הגירושין, הטביעה בו את קווי האופי הסוערים של היהודי נודד. מארץ מולדתו לוב הוא מגיע לאיטליה, ששלטה בלוב בעבר הלא רחוק.² משם המשיכו נדודיו: מאיטליה לצרפת, לשווייץ, ולגרמניה ולצרפת. בתקופת בחרותו, שכולה עוברת עליו בצרפת, הוא מתוודע לתרבות המערבית, אך אינו שוכח את יהדותו. הוא חש כל העת את אי-הנוחות שבמפגש עם תרבות זו, כפי שעולה באחד משיריו:

האם הבטת בי היטב, יש לי בלורית בְּרָבְרִית, האם שמעת אותי היטב, יש לי קול של בונה חופשי, זה בשמן זית שאני מבשל את שירי, אני מדבר עם הידיים ואני סוגד לאימי ויש בליבי, בן אלף השנים, כה הרבה פוגרומים, עד כי אני מהסס לעיתים לאכול בשר חזיר.³

הזֶמֶר האיטלקי והצרפתי הם שני מקורות ההשראה העיקריים של המלודיה שלו, אבל זהותו הכפולה הכלל אנושית-אדמית' והיהודית עומדת במרכז הווייתו. פוליטית וחברתית הוא מזדהה עם השמאל, אבל הוא מקפיד להסיר את הבנה - אין הזדהות זו באה על חשבון יהדותו וציוניותו. הוא יודע היטב שביגנה הוא עלול להקריב את הקריירה שלו, אך אין הוא מוותר על זיקה עמוקה זו. גישה מורכבת רבת ניגודים זו אפיינה אותו עד יום מותו בטרם עת, בפלורידה בארה"ב, כשהוא בן ארבעים וארבע בלבד. היה זה שבועות מספר אחרי חגיגות שנת הארבעים למדינת ישראל, שבהן הספיק ליטול חלק.

2 פורמאלית נכנסו האיטלקים ללוב ב-1911, אבל רק ב-1931, בתום המרד הערבי בקירינאיקה, הפכה המרות האיטלקית על כל שטחה של לוב לעובדה ונמשכה עד שנת 1943.

3 Herbert Pagani, Peintures, 1977, "Leçons de Peinture".

הזדהותו של הרברט פאגאני עם העניין היהודי והציוני מגיעה לשיאה, כשהוא נלחם נגד החלטת האו"ם המפורסמת המשווה את הציונות עם הגזענות, בשנת תשל"ה (1975).⁴ במהרה הוא יצא עם הטקסט 'סנגוריה על הציונות...' שיובא להלן, המנתח את תולדות ישראל, לרבות הציונות, זהו ניתוח חד ועדין גם יחד, ובו הוא דוחה את החלטת האו"ם בבזבז בלתי מוסתר.

הרבט פאגאני שר לכבוד ערכים אוניברסאליים, אבל אין ספק כי הם בולטים על רקע יהדותו; כך למשל במופע מסוים שלו הוא שר על הידידות:

זהו הבנק לכל מעשי החסד, זהו הנשק לכל המאבקים, זה מחמם את הלב ועמה אוזרים אומץ, ולה יש סיסמה אחת - מתחלקים בכל. לאור הידידות השמים כה יפים, בוא נשתה לכבוד ידידותנו, ידידי פיירו (Pierrot);

ועל המשפחתיות:

אצלנו, זה מריח ריחות מרק ותינוק הנם את שנתו, התקליטים מיילים כי מנגנים בהם שוב ושוב, הכלבים משוגעים אבל כלל וכלל לא רעים. אצלנו, הדלת פתוחה ביום ובליל ויש תמיד מנת ספאגטי מוכנה וקפה חם עבור הידידים.⁵

כאמן תוקף הרברט פאגאני את ה'שואו-ביזנס', הוא סולד ממנו - ההופעות שלו אינן הופעות בידור אלא מהוות כעין מפגש משפחתי. בסוף הערב הוא שר:

אין זה שלום כי אם להתראות אחי, מסרו דרישת שלום ממני לבניכם ואמותיכם, אתם שהייתם לי כמשפחה לערב אחד. אין זה שלום כי אם להתראות. התכסו היטב כי הרוח החורפית היא שובבה, הרוצה לריב עמכם.⁶

כך נוצרת סביב המקום (זירת המופע) והזמן (של המופע) אווירה חמה ומשפחתית, אבל אחרי כל נושא הוא תמיד שב לנופי יהודה הרחוקה והנצחית, כפי שמלמד הקטע 'המגן-דוד הזהוב', שיובא להלן.

כאמור, במאבקו על תדמיתו של היהדות והציונות פרסם פאגאני שני קטעים חשובים שזכו למוניטין רב. האחד, 'סנגוריה על הציונות שהשוותה על ידי האו"ם לגזענות' זוהי מעין מסה קצרה, שבה הוא מסננר על הציונות תוך הדגשה חזקה ומעניינת על היותו איש שמאל פוליטי ואידיאולוגי. בכך מופרכת תפיסה פופולרית הרואה בשמאל האירופאי,

4 פרטים על מה שקרה ראה: חיים הרצוג, לפני אומות העולם, ספריית מעריב, תשל"ט, עמ' 13 - 23. בסוף נאומו, חיים הרצוג, שהיה באותה תקופה שגריר ישראל באו"ם, קרע את טיטת הטקסט של הצעת ההחלטה בפני העצרת הכללית כולה (10.11.1975). לימים בנימין נתניהו, שגריר ישראל באו"ם, יביא לביטולה של החלטה זו.

5 Herbert Pagani, Peintures, 1977, "L'Amitie".

6 Herbert Pagani, Le meilleur de Herbert Pagani, 1994, "Ce n'est qu'un au revoir".

כולל יהודים שדגלו בו, כמזדהה באופן עמוק עם הצד הפליסטינאי, ומתגלה שמאל מעמיק יותר המצדד בלהט בציונות החיונית לעם ישראל. הקטע השני מתאר במעין משל את קורותיו של היהודי הנודד, השב לארצו ומת בה, ושמו הוא גם המוטיב הסמלי העיקרי שלו, 'מגן דוד זהוב', הרומז הן לזהב המלוכה והן לטלאי הצהוב. כפי שנאמר בתחילת דבריי, קטעים אלו השפיעו עליי עמוקות, ואני מביא אותם להלן מתורגמים מצרפתית לעברית.

שני קטעים של פאגאני

סגוריה על הציונות שהשוותה על ידי האו"ם לגזענות - נובמבר 1975'
Plaidoyer Pour ma Terre

11 בנובמבר 1975

אמש שמעתי שתי נשים משוחחות במטרו: "שמעת שוב את היהודים האלה עם הסיפורים שלהם באו"ם, איזה נודניקים".
זה נכון אכן נודניקים. זה מאות בשנים שאנו מבלבלים את המח. מה אפשר לעשות, זהו טבע שני לנו.

אברהם עם האל-היחיד שלו, משה עם הלוחות הברית שלו, יש"ו עם לחיו השניה, המוכנה לטטירה הבאה, ולאחריהם פרויד, מארקס, איינשטיין - כולם היו מפרי שלוה, מהפכנים, אויבי הסדר הציבורי. מדוע? כי אף סדר ציבורי לא הסב להם נחת, משום כך הם נדחו לשולי אותו סדר: לשאול ולא להסכים, לצפות למרחוק עם מעוף, לשנות את העולם ואת גורלו - זהו אופיים וייעודם של אבותיי. ועל כן היו שנואים על ידי כל הממסדים לדורותיהם.

האנטישמי של הימין, מגנה את היהודים על שהיו ממחוללי המהפכה הבולשביקית - זה נכון רבים מהם היו ב-1917; האנטישמי של השמאל מגנה את היהודים על שהם הבעלים של מנהטן - זה נכון ישנם הרבה קאפיטאליסטים יהודים. הסיבה פשוטה: הדת, התרבות, האידאל המהפכני מצד אחד, הארנקים והבנקים מן הצד השני, הם הערכים הניידים, שרק איתם ניתן לנדוד - זוהי המולדת היחידה לחסרי מולדת. ועכשיו שישנה שוב מולדת, האנטישמיות נעורה מאפרה, סליחה מאפרנו, ומכאן כיום 'אנטי ציונות'. היא חלה על אנשים בודדים וחלה על אומה שלמה, ישראל הינו גיטו, ירושלים זוהי ורשה... הנאצים המטילים עלינו מצור מדברים ערבית, ואם הסהר שלהם מתחפש לחרמש זה כדי להסיח את דעת השמאל בעולם.

ואני, שהנני יהודי המשתייך לשמאל, אין לי כל עניין בשמאל השואף לשחרר את האנושות כולה מעוולותיה על חשבון מעט מבניה; בהיותי, אני, משתייך לאותם בנים נידחים ומופלים, אני בעד המאבקים החברתיים והמעמדות, ואולם אני גם

7 Herbert Pagani, Plaidoyer Pour ma Terre, 1976

בעד הזכות לייחוד ולשוני. אם השמאל רוצה כי אימנה עליו, הוא אינו יכול להתעלם מבעייתי, והבעיה שלי היא שמאז ההגליות הרומאיות במאה הראשונה היינו בכל אתר לקלס, לגולים, לנרדפים, לנרמסים, למסגרים, למועלים על המוקד, ולאנוסים המובלים לשמד. מדוע? משום שהדת היהודית דהיינו התרבות היהודית הייתה מסוכנת. כן. כמה דוגמאות:

היהדות הביאה לעולם את השבת, יומו של הקב"ה, דהיינו, יום מנוחה שבועי חובה. אתם מדמיינים את 'שמחת' הפרעונים אשר כל העת היו באיחור של בניית פירמידה; היהדות אוסרת את העבודות, האם אתם מדמיינים את ה'סימפטיה' של הרומאים, הקבלנים הגדולים ביותר של כוח האדם בחינם, בעת העתיקה; התנ"ך מלמדנו כי הקרקע אינה שייכת לאדם כי אם לה' - מכאן לומדים חוק לפיו כל ארבעים ותשע שנים הבעלות האגרארית שבה למקורה, דהיינו לה'. אתם רואים איזו השלכה לחוק מעין זה יש על האפיפיורות ובוני האימפריות של הרנסאנס. אסור היה כי ייוודעו דברים אלו לעמים*:

הוחל באיסור לימוד התנ"ך, וההמשך היה בהפצת עלילות דברים ועלילות דם, חומות הדיבה הפכו לחומות אבן המכונות 'גיטו'⁸, לאחר מכן האינקוויזיציה, העלאת יהודים על המוקד, ומאוחר יותר הטלאי הצהוב. אושוויץ אינה אלא דוגמה אחת של בית חרושת למוות, אולם רצח העם התהווה גם במחנות קטנים יותר: אילו היה עליי למנות את שמות המקומות שבהם נטרחשו פוגרומים בספרד, ברוסיה, בפולין ובצפון אפריקה היה הדבר לוקח לי שלושה ימים רצופים.

היהודי בנדודיו הרבים הגיע לכל מקום בתבל - הוא בכל מקום ומאף מקום. אנו בין האומות כילד הנתמך סוציאלי. אינני רוצה להיות עוד בן מאומץ, אינני רוצה להיות עוד תלוי במצב הרוח של הבעלים שלי, אינני רוצה להיות תושב ארעי, נמאס לי לדפוק בשערי ההיסטוריה ולחכות שיאמרו לי: 'היכנס'. אני נכנס, ואני צועק 'אני כאן בבית על אדמתי, בארצי - היא הובטחה לי ותישמר מכל משמר'.

מהי הציונות? היא מסתכמת במשפט פשוט: 'לשנה הבאה בירושלים'. לא, זו אינה סיסמה של המועדון התיירותי הים תיכוני. זהו משפט הרשום בתנ"ך - הספר שנמכר יותר מכול בכל הדורות והיה הפחות מובן מכל. ותפילה זו הפכה לזעקה בת אלפיים, ואביהם של קולומבוס, של קפקא, של פרוסט, של שאגאל, של מארקס, איינשטיין ואף של הנרי קיסינג'ר אמרו, ולו פעם אחת בשנה, בערב פסח. הציונות היא גזענות? הצחקתם אותי. האם 'צרפת המתוקה של ילדותי'⁹, הינו המנון גזעני? הציונות הינה מערכה מובהקת על החרות.

בעולם לכל עם היהודי שלו: לצרפתים - הברוטונים, הקורסיקאים, הפועלים המהגרים; לאיטלקים - הסיציליאנים; ליאנקים - השחורים; לספרדים - הבסקים - אנו היהודים של כולם.

8 הכוונה היא שהרעיונות האלה היו מסוכנים לרודנים למיניהם.

9 הגיטו הראשון הוקם בימי הרנסאנס באיטליה.

10 שיר פטרוטי צרפתי (י"ש).

ולאלה השואלים אותי: 'הפלטסטוינאים?' אני משיב: אני הוא פלסטיני בן אלפיים, אני הוא ראש וראשון שבעמים והזקן שבהם. אשוחח עמם, אבל לא אפנה את מקומי. ישנו מקום לשני עמים ולשתי אומות. יש לקבוע יחדיו את הגבולות. אולם קיומו של עם אינו יכול בשום אופן להיות על חשבון קיומו של עם אחר. האופציות הפוליטיות של ממשלה כלשהי מעולם לא הטילו ספק בזכות קיומה של אומה כל שהיא - אז למה דווקא ישראל?

כשישראל תהיה מחוץ לכל סכנה שהיא, אבחר מבין היהודים וגם מבין שכניי הערביים את אלו האחים בדעות ובאמונות. כיום עלי להתאחד עם כל אחיי היהודים, גם עם אלה שאני שונא - אל מול אויב בלתי נסבל זה: הגזענות. דקארט טעה: 'אני חושב משמע אני קיים', זהו משפט חסר משמעות. אנו הוגים זה חמשת אלפים שנה ואנו עדיין לא קיימים. יש לומר: 'אני מתגונן ותובע את יישותי, משמע אני קיים'.

המגן דוד הזהוב¹¹ - L'Etoile d'Or

היה היה איכר עני שהיה מעבד זה מכבר את חלקת אדמתו הקטנה. חלקת אדמה קטנה רוויית חול ואבנים, רוויית אור שכינה. היה מחלק את זמנו לקב"ה ולבניו, לאדמתו ולתפ"ל ותיו. היה לו אוצר קטן: מגן דוד זהוב.

פעם בעודו מטפח את גפניו, ראה הוא כיצד צבאות אויב גולשים אל תוככי גבולותיו. הוא ראה את חרבותיהם נוצצות. כשהתקרבו אליו, הוא הציע מים להרוות את צמאונם, והם השיבו: "לא את מימך רוצים, כי אם את אדמתך". תמה העני ושאל: "במה מפריעה לכם אדמתך?" השיבו בזלזול תוך שהם מצווים עליו: "לך!". גלה העני מאדמתו עם ספר התפילה שלו, עם אשתו ובנותיו ועם המגן דוד הזהוב.

הלך האיכר ימים ולילות, וחיפש מקום לחיות בו. אמר: "בוטח אני בה' ובכוחותי אוכל גם בביצה לחיות ולהתקיים, אלא שמצא גדרות¹² - "אתה לא מכאן, המבטא שלך זר, היה מלווה בריבית, היה סוחר, לעולם לא תהיה לך ארץ, כולנו חושדים באוצר שלך - מגן הדוד הזהוב".

בסופו של דבר לא היה לאיכר שלנו שדה חיטה, ולכן הוא החל לזרוע ולנטוע בשדה אשר בראשו ובמחו, ועד מהרה הפך לסופר, רופא, מדען, צייר, כנר ופרופסור וגם משורר. - "אתה עושה רעש, מוכר רוח, יש לך יותר מדי רעיונות, יש לך יותר מדי כסף, אתה סכנה לציבור. אנחנו תופרים על הכיס שלך מגן דוד זהוב.

ואז הגיעה עת הציידיים הגדולים, הכלבים הנובחים מלאי האימה. לצייד הייתה מטרה - המגן דוד הזהוב; הוא ניצוד יותר בקלות, מאשר חיית היער. והאיכר האומלל שלנו איבד את אשתו, את ילדיו ואת שפיות דעתו.

למרות הכול הוא שרד, על שום ששמר מכל משמר את אוצרו הקטן - מגן הדוד הזהוב, ואז

11 Herbert Pagani, Le meilleur de Herbert Pagani, 1994, "L'Etoile d'Or".

12 הכוונה היא שהוא מצא את עצמו מוקף בגדרות תיל, במחנה ריכוז.

הוא שוב חצה ימים ואוקיינוסים, הלך ימים ולילות כדי לשוב אל ארצו - מולדתו. שהרי אם לא יחזור לארצו, הרי זה כאילו התאבד. הוא זעק ואמר: "מכרו לי שוב את ארצי-מדבריי". אמרו לו: "אבל זה יעלה לך ביוקר". השיב האיכר: "אף על פי כן אקח את השממה שלי". הרשו לו להיאחז בה שוב.

הוא החל לחפור גומה ולסמן שבילים. לפתע נשמעה ירייה באופק. האיכר העני התפלש בעפר אדמתו, דם סביבותיו ועל מצחו מגן דוד זהוב.

* * *

יש במילותיו של פאגאני איזו פשטות גאונית, איזו יכולת להכיל את ההיסטוריה היהודית בכללותה - שכל כולה רציפות, מסירות ונאמנות - לכך התכוון המשורר, ולדעתי, אכן עלה הדבר בידו. עסקנו במילים כעת נותר להקשיב למנגינתן, ולכך תימצא מסגרת אחרת.